

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat  
Universiteti  
Filologiya fakulteti o'zbek tili bo'limi*

# **REFERAT**

**Fan: Milliy uyg'onish davri o'zbek  
adabiyoti**

**Topshiruvchi: Alimova Zuhra.**

**Qabullovchi: Dusenbayev O.**

*Nukus - 2013*

# ***Ibratning ilmiy-filologik Asarlari***

## ***Reja:***

*1.Kirish.*

*2.Asosiy qism:*

*a)''Lug'ati sittati alsina''da tilshunoslik  
asoslari.*

*b)''Jome' ul-xutut'' asarida ijtimoiylik.*

*s) Ibratning ilmiy- filologik maqolalari.*

*Xulosa.*

Ishoqxon to'ra Ibrat shoir, tarixnavis, tilshunos va islomshunos sifatida o'zidan boy meros qoldirgan. Xatning o'n yeti turida qalam yurgizgan mohir hattot, o'z nomida **“Matbaai Ishoqiya”** ni tashkil birinchi o'zbek noshirlaridan edi. Shu bois uning boy madaniy merosi nainki mamlakatimizda , hatto yaqin va uzoq xorijda keng o'rganilmoqda. **“Mezon uz-zamon”** asarlarining yapon olimlari bilan hamkorlikda nashr etilishi she'rlarining salmoqli so'zboshi bilan Turkiyada chop etilgani ushbu fikrni quvvatlaydi.

Uning serqirra ilmiy- ijodiy va tashkilotchilik faoliyati o'z davridayoq keng miqyosda e'tirof etilgan. Ma'rifatparvar shoir, maorifchi Ibrohim Davronning quyidagi so'zlari buning dalili: **“Ishoqxon to'ra ulumi diniya va fanniya va adabiyada ustoz komilligi bilan butun Farg'ona va digar jihat Oziyoyi vustoda inkor o'lunmas darajada bir mavqei mumtoza tutmushdur. Ishoqxon to'ra ulumi diniyada mudarrisdur , fununi dunyaviyda , bilo shubha, arxitektor, texnik va mexanik va fiziqliy ilmindan tilifonist, tilig'rofist va yana ximik desak yana ozdur, chunki bu ilmlarni bilur. Ishoqxon to'ra olim va fozil bir zoti oily bo'lub, bu turfa fazoili insoniyaga molik...Ba'zi ixtiroti ham bordur”**.

Shoirning tarjimai holini to'laroq yoritishda uning **“Lug'ati sittati alsina”**, **“Jome' ul-xutut”**, **“Tarixi Farg'ona”**, **“Mezon uz-zamon”**, **“San'ati Ibrat, qalami Mirajab Bandiy”** kabi ilmiy , pedagogic hamda badiiy asarlaridagi ma'lumotlar , Ibratni yaqindan bilgan zamondoshlarining xotiralari va o'sha davr vaqtli matbuotida e'lon qilingan Ishoqxon Ibrat haqidagi maqolalar muhim o'rin tutadi.

Ibrat o'zining **“Lug'ati sittati alsina”**, **“Jome' ul-xutut”** va **“Tarixi Farg'ona”** asarlarida yozishicha , 1887-yili , ya'ni 25 yoshida onasini Makkaga , haj ziyoratiga olib boradi. Biroq onaizoriga o'z vataniga yana qaytib kelish nasib etmadi. Onasi Huribibi Jidda shahrida o'pka shamollash kasali bilan vafot etdi.

Ishoqxonning Sharq mamlakatlariga safarga chiqishdan asosiy maqsadi , birinchidan, onasining hajga olib borish haqidagi iltimosini qondirish bo'lsa, ikkinchidan, chet el xalqlari hayoti, madaniyati bilan yaqindan tanishish, bu

mamlakatlarni o'z ko'zi bilan ko'rish istagi edi: **“...Umrum naqdini havas bozorida kechirmak taqozosi-la o'lub, sinnim yigirma besh kechmish ekan, havo taqozoi muhtarama dushub sayohat etdum...”** deb yozadi u.

Ishoqxon onasini Jidda shahrida dafn etib, Sharq mamlakatlari bo'ylab sayohatini davom ettirdi. Shu bilan birga, u Istanbul, Sofiya, Afina, Rim kabi Yevropaning markaziy shaharlarida bo'ldi. Ancha vaqt Afg'onistonning Kobul , Arabistonning Jidda kabi katta shaharlarida istiqomat qildi. Makka shahridan Qizil dengiz va Hind okeani orqali Hindistonga keldi. 1892-1896 yillarda Hindistonning eng katta port shaharlaridan Bombay va Kalkuttada yashadi. Bu yerda ko'p ishlatiladigan arba' lisonni , ya'ni to'rt tilni: arab, fors, hind-urdu va ingliz tillarini mukammal o'rgandi. Chet ellarda u Sharq va G'arb xalqlari hayoti, madaniyati va san'atini muqoyasi etish imkoniga ega bo'ldi. Yevropaning ilg'or ilm-fanini yaqindan o'rgandi, ilmiy asarlari uchun qimmatli materiallar to'pladi. U Sharq xalqlari tillari bilan bir qatorda G'arb xalqlari tillarini ham bilish zarur deb hisobladi va Arabistonda fransuz tilini , Hindistonda ingliz tilini , shu bilan birga, eng qadimgi finikiya, yahudiy, suriya,yunon yozuvlarini o'rgandi. Bu haqda zamondoshi Ibrohim Davron shunday yozadi: **“...Fazoili insoniyadin maoda qozi to'ra janoblari turkcha , forsha , hindicha , ruscha lison bilib, yana ruscha, fransuzcha , armanicha va boshqa xatlar yozmoqqa mohirdurlar”**.

Ishoqxon Ibrat bu mamlakatlarda Yevropa usulidagi shaharlar, ulardagi madaniy hayot va texnika yangiliklari bilan tanishdi, zamonaviy fan yutuqlariga egallash uchun G'arb tillarini bilish zarur ekanligini yaxshi angladi. Lekin bu madaniy hayotdan bahramand bo'la olmayotgan, mustamlaka zulmi ostida azob chekayotgan arab, hind va boshqa Sharq xalqlari uni iztirobga soldi. Ishoqxon o'z vatanida ko'rgan mustamlaka zulmining og'ir dahshatlarini chet mamlakatlarida ham ko'rdi, hamma mustamlaka mamlakatlarda xalq hayoti bir xilda og'ir ekanligini tushundi. Mustabidlarga nafrat bilan qaradi. Ibrat bu mamlakatlarda naqqoshlik , kishilarga muhr o'yib berish, masjid-madrasalar peshtoqlariga, qabr toshlariga naqsh solib berish, ba'zi kitoblardan namunalar ko'chirib berish yo'li bilan tirikchilik o'tkazdi.

Ishoqxon Ibrat chet ellarda olim va fozil kishilar bilan , ular qaysi dinga yoki millatga mansub bo'lishidan qat'iy nazar , yaqin aloqada bo'ldi. "Har bir lisonnafar ahlina yuz oltun barobarinda" ishlatilganligina tushungan ma'rifatparvar chet tillarni o'rganishga katta e'tibor berdi: " Har bir zavvor va ahli fazl kishini ko'rsam, kayfiyat va ta'limot maollarini andin so'radim".

1907-yil Ibrat Orenburgga boradi va Rizo Faxriddinning "Sho'ro" jurnali faoliyati bilan tanishadi. U Orenburgda Gaufman degan matbaachidan pulini o'n yil mobaynida to'lash sharti bilan 1901-yilda chiqqan litografik mashina sotib oldi. Ishoqxon litografik mashina va harflarni katta mashaqqatlar bilan Orenburgdan Qo'qonga poezdda, Qo'qondan To'raqo'rg'onga tuyalarda olib keladi. 1905-yili o'zi qurdirgan hammom o'rnida choyxona tashkil qildi va **"Matbaai Ishoqiya"** nomi bilan ishga tushirdi. Ibrat **"Maqsad bu ishdan erdi olamg'a ilm kasri"** deb ta'kidlaganidek , bu matbaa o'z faoliyatini ilm-ma'rifat tarqatishdan boshladi. Uning birinchi mahsuloti "San'ati Ibrat , qalami Mirajab Bandiy" savod chiqarishga bag'ishlangan bo'lib, 1908-yili bosmadan chiqdi. Bu to'g'risida o'sha yili matbaaga mudirlik qilgan Oxunzoda Abdurauf Shahidiy quyidagilarni yozadi: **"Qobiliyat va salohiyatlari qaviy, zakovat va fatonatlari joyida bo'lgan g'ayratli talabalar va yosh muallimlarimiz va ahli kitobot va xattotlarimizga ta'lim va ta'limi kitobot xususidagi birinchi hadyamizni ojizona taqdim ayladik"**. Bu asar savod chiqarish va husnixat namunalarini o'rganishda muhim qo'llanma vazifasini bajardi. Maorif va madaniyatning ravnaq topishi , xalq ongining shakllanishi va rivojlanishida gazetaning ulkan ahamiyatini tushungan Ishoqxon to'ra 1913-yili "Matbaai Ishoqiya" qoshida "Al-tijor al-Namangan" nomida gazeta chiqarishga harakat qiladi, hukumatga ariza ham beradi. Ishoqxon to'ra gazeta nashr qilishga muvaffaq bo'la olmadi, lekin o'z uyida ancha boy kutubxona tashkil qildi va uni "Kutubxonai Ishoqiya" deb atadi. Uning arxivida saqlangan kitoblar ro'yxati shuni tasdiqlaydiki, kutubxonada ta'lim-tarbiya va o'qitishga oid o'zbek, turk, tatar, rus, fors-tojik tillarida bitilgan ko'plab kitoblar bo'lgan, qishloq aholisi ulardan unumli foydalangan.

“Lug’ati sittati alsina” asari safarlari davomida yig’lgan materiallar asosida yaratilgan

### ***“Lug’ati sittati alsina”***

XX asr boshlarida Chor hukumati mustamlakachilik siyosatining avjiga chiqishi mahalliy o’rtasida rus tiliga bo’lgan ehtiyojni oshirdi. Rus-tuzem maktablari , “usuli savtiya” maktablari o’lkaning katta-katta shaharlaridagina emas, balki qishloqlarda ham ochila boshladi. Bunday maktablarda dunyoviy fanlar, ona tili bilan bir qatorda rus tili ham o’qitilar edi. Zamon talablarini yaxshi tushungan ilg’or fikrli kishilar o’z farzandlarini bunday maktablarga bera boshladi. Lekin o’quvchilar, rus va xorij tillarni mustaqil o’rganuvchilar uchun darslik va qo’llanmalar yetishmas yoki yo’q darajada edi. Toshkentdagi kitob do’koni xo’jayinlaridan birining “Туркестанские ведомости” gazetasida e’lon qilingan quyidagi so’zlari ham ushbu fikrni tasdiqlaydi: “Shu kunlarda shaharliklar o’rtasida rus tiliga qiziquvchilar soni ortib bormoqda. Toshkent kitob do’koni xo’jayinlaridan biri shikoyat qilyaptiki, “sartlar hech tinchlik bermayapti, ruscha o’rganish uchun sart tilida yozilgan biror darslik bormi?” – deb so’rab kelishaverib jonga tegdi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, yerli o’troq aholining til o’rganishga qobiliyati kuchli”.

Rus tili bilan bir qatorda o’nga yaqin Sharq va G’arb tillarini ancha mukammal bilgan Ishoqxon Ibrat bu muhim masalada o’z xalqiga yordam qo’lini cho’zdi. U olti tildagi: arabcha, forsha, hindcha, turkcha, sartcha va ruscha so’zlarni o’z ichiga olgan **“Lug’ati sittati alsina”** (“Olti tilli lug’at”) nomli lug’at kitobini yaratdi. Ishoqxon to’ra mazkur asarni yaratar ekan, birinchi galda rus tiliga qiziquvchilarni ko’zda tutgan. Bu hol kitobning birinchi betidayoq ko’zga tashlanadi. Muallif ruscha yozuv tizimini bilmaydiganlarga ham qulay bo’lishi uchun rus so’zlarini ham arab yozuvida beradi. Ma’lumki, rus va Yevropa so’zlarini arab yozuvida ifodalash ancha murakkab bo’lsa-da , Ibrat bu ishni muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

Kitob qo’lyozma holidayoq qo’ldan-qo’lga o’tib, nashr etilmasdanoq ziyolilar undan foydalanishga, ko’chirib olishga muvaffaq bo’lganlar. Rus tilini o’rganish

istagidagi o'zbek ziyolilari, "usuli savtiya" maktabi o'qituvchilari va o'quvchilari bu asarning yaratilishidan xursand bo'ldilar, ko'p nusxalarda chop etilishini sabrsizlik bilan kutdilar. Kitob bilan qo'lyozmaligidayoq tanishgan shaxsning quyidagi so'zlari ham buni tasdiqlaydi: "Ushbu ovoni xayriyanishonda Namangan uyezdiga tobe' To'raqo'rg'on qozisi janob Ishoqxon to'ra o'z tab'laridan chiqarib, "Sittati alsina" degan olti lug'atlik kitob tasnif qilib, bosmaxonaga yuboribdurlar. Mazkur olti lug'at: arabiy, forsiy, turkey, sarti, hindiy va ruscha kitobni alhol iboralarini durust va tashihlab ko'rub turubdurimiz. Albatta, oning bosilmog'iga ijozat berilib, nechand nusxalar bosilib chiqsa kerak. Lekin aksar ibora va lug'atlari tashih va tag'yir bo'lindi. Xususan, rusiya lug'atlarini musulmoniya huruflari ilan yozmoq xo'b qiyin va dushvor uchun ul ruscha yozilg'on iboralarni ko'proq tag'yir berildi va mazkur "Sittati alsina" degan janob qozining ixtiro qilgan lug'at kitoblari, garchand kichik bo'lsa ham, bizning Turkiston viloyatimizda sartiylardan shuncha til bilib, bul tariqa kitob va lug'at tasnif qilgan odam yo'q edi. Binobarin, ul janob qozining bosma uchun yuborgan va tasnif aylagan lug'at kitoblarini ko'rub, bosma qilmoqqa ijozat berilsa kerak, deb umid aylab gazetega yozduk. Ul lug'atlarni ko'b ko'rib o'qidim. Aning uchun bu so'zni men to'qidim".

Olimning ushbu asari XIX asrning 90-yillari o'rtalaridayoq, muallifning chet el safaridan qaytib kelishi bilan tugatilgan bo'lsa-da, lekin mahalliy mualliflar asarlarining ta'qib ostiga olinishi, chor mustamlakachilari tomonidan Turkistonda o'rnatilgan qattiq nazorat tufayli asar ancha kechikib – 1901-yili bosmadan chiqdi. Buni o'sha davrda chor Rossiyasining Turkistondagi matbuot noziri vazifasini bajaruvchi N. P. Ostroumovning shaxsiy arxivida saqlanuvchi hujjatlar isbotlaydi. Arxivda Ishoqxon Ibratning N. Ostroumovga lug'atni bosmadan chiqarishda yordam berishini iltimos qilib, murojaat etadi va uning taklifiga muvofiq kitobning ikki juz'ini yuboradi. Lekin asarni ancha vaqtgacha nashr qilish yoki nashr qilmaslik haqida hech qanday javob ololmaydi. Ishoqxon to'ra Ibrat 1900-yilning 26-fevralida ikkinchi marta rus va o'zbek tillarida xat bilan murojaat etishga

majbur bo'ladi. Mazkur asarni nashr etishda katta ahamiyatga ega bo'lgan o'sha ikkinchi maktub matni quyidagicha:

“1900-nchi yilda 26-fevralda. Hurmatlu Ostroumov huzurlariga savolnoma: Ushbu barobarinda siz ulug' martabadan o'tunub so'raymanki, 1898-nchi yilda sizdan iltimos qilib edim, o'z tasniflarimdan olti til uzra “Sittati alsina” degan slovar kitobni bosma qilmoq uchun. Marhamat qilib, ikki juz' yuboring, ko'rmoq uchun, degan ekansiz. Darrov amrlariga muvofiq yuborib edim. Mazkurning hech xabari bo'lmagan jihatidan boz iltimos qilib turubmanki, agarda nozirilar nazoratlaridan o'tgan bo'lsa, qabulga olinsa, men qolgan o'n juz'ini ham yuborsam va yoki qabul bo'lmagan bo'lsa, o'shal nusxani marhamat ilan Namangan mahkamasiga, maning ismimga adres etib yuborsalar, boz bo'lak maslahat qilsak, deb, iltimos qiluvchi Ishoqxon to'radurman”.

Ma'lumki, Chor hukumati o'lka xalqlarining madaniy-siyosiy rivojlanishidan, milliy uyg'onishdan , ayniqsa, yerli aholining mutaraqqiy millatlar bilan muloqotda bo'lishidan qo'rqrar, shu boisdan ham o'sha davr uchun taraqqiyot kaliti hisoblangan rus tilini o'rganishga qattiq qarshilik qilar edi. Shuning uchun ham Ishoqxon Ibratning mazkur asari bir necha yil chorizm senzurasidan o'ta olmadi. Bu ishda asosiy rolni chor Rossiyasining Turkistondagi matbuot noziri N. Ostroumov o'ynadi.

“Lug'ati sittati alsina” bir necha yillik sarguzashtlardan so'ng 1901-yildagi Toshkentdagi V. I. Il'in bosmaxonasida nashrdan chiqdi. Ishoqxon to'ra ushbu asarni yaratishda ancha vaqt ilmiy ish olib bordi, chet ellarda bo'lib, material to'pladi. Asar kichik muqaddima bilan boshlanadi. Unda muallif mazkur asarni yaratish uchun bir necha yil material to'plagani , keyingi avlodlarga “bir nishon” qoldirish maqsadida kitob keltirgani, asarning tuzilishi, tartibi haqida gapiradi: “...sayohat etdugum vaqtlarida Afg'oniston, Hindiston va Forsiston shaharlari sayohatida...bir lison safar ahlina yuz oltun barobarida ishladiki, biza mushohada bo'lib, lisonlar tahsiliga ko'shish edub va ham dahr ahlina bir nishon qoldirmak fikri-la bir necha muddati madid bu kitob tadvinina justujo' edub, bo'yla bir kitob

suratinda xalqg'a namudor etdim va ham olti lisondan murakkab o'ldug'i uchun, "Lug'ati sittati alsina" tasmiya edub, ikki jild ila tartib etdum".

Lug'at olti tillik , ancha murakkab, o'zbekcha so'zlarning qarshisida arabcha, forsha, turkcha, hindcha va ruscha tarjimalari beriladi. U mingdan ortiq so'zni o'z ichiga olib, 53 betdan iborat, ikki qismdan tashkil topgan. Birinchi qism-alifbo tartibida tuzilib, har qaysi harfga alohida kichik-kichik bobchalar ajratilgan. Bu qismda fe'llarning noaniq va kelasi zamon shakllari avval forsha, keyin arabcha, turkcha, sartcha , hindcha va ruscha tarjimalari beriladi.

Ishoqxon Ibrat mazkur asariga material to'plar ekan, jonli tilda ko'p qo'llanadigan eng faol so'zlarni kiritishga alohida e'tibor berdi. Unda iste'moldan chiqib ketayotgan arxaik so'zlarni deyarli uchratmaymiz, lug'atni keng xalq ommasiga tushunarli bo'lgan arab yozuvida yaratdi.

Ma'lumki, Ishoqxon Ibratga qadar ham ruscha-o'zbekcha, o'zbekch-ruscha lug'atlar yaratilgan. Masalan, V. P. Nalivkin va uning rafiqasi M. Nalivkinaning "Русскосартовский словарь" , "Сартовско-русский словарь" asarlari shular jumlasidandir. Lekin bu asarlardan kitobxonlar- rus tilini o'rganishga qiziquvchilar unumli foydalana olmadilar. Chunki bu kitoblar rus yozuvida yaratilgan bo'lib, o'zbek tilini o'rganuvchi ruslar va ruscha savodi bo'lgan sanoqli o'zbeklar uchun mo'ljallangan edi. Shuning uchun ham bu asarlar rus tilini o'rganuvchi o'zbeklar ehtiyojini qondira olmadi.

Ishoqxonning mazkur asarini arab yozuvida yaratishi sababini shuning bilan izohlash mumkin. Mana shu muhim, nihoyatda murakkab masalaga o'zbek ma'rifatparvarlari orasida birinchi bo'lib u qo'l urdi va zamondoshlari talabini birmuncha qondirishga muvaffaq bo'ldi. Shu nuqtai nazardan, lug'at muallifi zamondoshlaridan birining: "...Bizning Turkiston viloyatida sartiylardan shuncha til bilib, bul tariqa kitob va lug'at tasnif qilgan odam yo'q edi" , - degan so'zlari zaminida katta mazmun yotar edi.

### ***"Jome' ul-xutut"***

Yozuv jamiyat, madaniyat va ilm-fan taraqqiyotida , madaniy merosni kelgusi avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Yozuvning vujudga kelishi,

rivojlanishi bir necha ming yillik tarixga ega. U odamlar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida tilga nisbatan ancha keyin vujudga keldi va rivojlandi. Yozuv til va madaniyat tarixi, unung rivojlanish bosqichlari bilan ajratib bo'lmas darajada bog'liq. Shuning uchun ham yozuvlar tarixi bilan shug'ullinuvchi olimning zimmasida katta mas'uliyat bo'ladi. U kishilik jamiyati tarixi, madaniyati, qachonlardir aloqa quroli hisoblangan, keyinchalik o'lik holiga tushib qolgan tillar, yozuvlar bilan hamda jonli til va yozuv o'rtasidagi aloqalar bilan tanishmog'i zarur. Lekin tilshunoslikning mazkur eng qiziqarli, dolzarb, ayni zamonda juda murakkab sohasi yetarli o'rganilmagan.

Tilshunoslik fanining bu murakkab sohasida Ishoqxon Ibrat ancha mukammal "Jome' ul-xutut" ("Yozuvlar majmuasi") nomli ilmiy asar yaratdi. Bu asarida muallif yozuvlarning eng ibtidoiysi – piktografik yozuvlardan to so'nggi davr eng mukammal yozuvlargacha bosib o'tgan taraqqiyot tarixini yoritib berishga harakat qiladi. Olimning mazkur asari katta hajmda – 132 betdan iborat bo'lib, 1912-yili o'z bosmaxonasi – "Matbaai Ishoqiya"da nashr qilindi. Ishoqxon bu asarning yaratilish tarixi, ko'zda tutgan maqsadi, asarning nomlanishi haqida quyidagilarni yozadi: " Bul xatlarning boqiy va tariq qarori muddao bo'lib , ham millatimizga yagona bir tarix qoldirmoq qasdinda va ham olama bir asar qoldirmoq niyat etub , bu misra mujibi:

Asardurki olamg'a o'lg'ay nishon,

Kishi beasardur ketar benishon,-

Mazmunicha botadvin aylab, royi soqib, arbobi xasm va arbobi fazlu kamollarga manzur qilib, millitga nishon qoldirib ham millatimiz lisoni turkiy uchun umumiy turkey ilan sartiya xalqining naf' olmog'I muddao bo'lib, adabiyi milliyona qilmay , ravshan turkey qildim. Millatimiz forsiylariga ikkinchi tab'ada forsiy qilinur va jami xatlarga jome' uchun "Jome' ul-xutut" tasmiya edub, o'z xatimiz va o'z tilimiz va o'z matbaaimizda tab' qilmoq maqsad bo'lib, tab'i sharif, ahli raso va qalbi latif, ahli zakolarga peshkash qildim".

Ishoqxon Ibratning tilshunoslik sohasida chuqur ilmga ega ekanligi mazkur asarida ham namoyon bo'ldi. Asarda piktografik yozuvlardan keyin vujudga

kelgan eng qadimiy tovush-harf yozuvlari: finikiya, yahudiy, suriya, arab, yunon, fors, slavyan, sanskrit, hind, lotin, arman, gruzin, uyg'ur va boshqa qirqdan ortiq yozuvlar, ularning kelib chiqishi, taraqqiyoti haqida ma'lumot beriladi. Ibrat faqat o'z vatanidagi yozuvlar namunalarini o'rganish bilan chegaralanmay, arab mamlakatlaridagi qadimiy yozuv madaniyatini ham o'rgandi. U eramizdan ilgari finikiya xalqlari tomonidan vujudga keltirilgan yozuv yodgorliklarini, Kipr orolidagi g'orlardan topilgan yozuv qoldiqlarini o'z asariga jalb etdi.

Ibrat yozuvlar tarixini o'rganar ekan, tovush-harf yozuv tizimi birinchi marta finikiya xalqlari tomonidan yaratilgan va boshqa qo'shni xalqlar: yahudiy, suriya, arab yozuvlari finikiya yozuvlari asosida vujudga kelgan, degan ilmiy xulosaga keladi. Muallif ushbu asarida arab yozuvlari tarixi, ularning rivojlanish evolyutsiyasiga alohida to'xtaladi. U o'z tekshirishlari natijasida quyidagi ilmiy xulosaga keladi: arab yozuvlari nabati xalqi yozuvlaridan kelib chiqqan bo'lib, VII asrdan boshlab ikki shaklda – ko'fiy va nash yozuvlari shaklida rivojlangan. Ko'fiy va nash yozuvlari asosida nisbatan soda bo'lgan “suls” yozuvi yaratildi. Bu haqda muallif quyidagilarni yozadi: “Xatti davrondan suryoniy chiqorib, suryoniydan ko'fiy chiqorib, ko'fiydan sulsni, sulsdan ta'liqni, suls ila ta'liqdan nasta'liq kitob xatimizdurki, 900-nchi hijriyda Eronda shahri Tabriz degan baldada Xo'ja Mir Ali Tabriziy chiqarganlar. Nasx ila ta'liqdan murakkab uchun nasta'liq ism qo'yganlar. Bu xat Arabistonda joriy emas. Hindiston va Buxoro, Turkiston, Farg'ona, Koshg'ar ahli islom oralarida joriydir. Bunga sabab bu mulklarga Eron podsholari ixtiloti bo'lub, Buxoro bo'laklarni olib, ul vaqtlarda joriy qilingan ekan”.

“Jome' ul-xutut” dunyoda mashhur bo'lgan 41 xil yozuv tizimi haqida, shu jumladan, arab xatining suls, tavqe', rayhon, zulf, humoyun, turra kabi shakllari haqida ma'lumot beradi va shu bilan birga, unda xusnixat san'atiga oid fikrlar bildiriladi. Ibrat ushbu asarida rus tili bilan bir qatorda ingliz, fransuz, nemis, lotin kabi chet tillarini o'rganish ilm-fan va madaniyatni egallashda katta rol o'ynashini ham alohida ta'kidlaydi: “Dorixona borganda lotincha zarur. Hindistonga xat qilinsa, inglizcha bo'lmasa olmaydur, Eronistonga fransaviy. Biz turkistonliklarga birinchi zarurimiz rusiya xatidurki, muni qozi va mudarrislar inkor qilmaslar.

Axbornoma, rapurt yozsalar, mudarrislar bo'lsa, o'ruscha biladurgan kishiga oqcha berib, rapurt yozduradurlar, alarga juda zarur. Savdogarlarga Maskovdan mol yozmoqqa zarur hukumat xati bo'lub, binobarin, ehtiyoji xalqulloh hama jihatdin buni bilmak zarurligi badehiy".

O'z zamondoshlarini, ayniqsa, yosh avlodni rus va Yevropa tillarini o'rganishga da'vat etish uning mazkur "Jome' ul-xutut" asarida alohida o'rinni egallaydi. Ishoqxon o'z salaflari- ma'rifatparvar shoirlar, olimlar an'alarini davom ettirib, Rossiyaning O'rta Osiyoga qarshi olib borayotgan bosqinchilik siyosatini qattiq qoralaydi. Jamiyat hayotiga kirib kelayotgan ilm-fan va madaniyatni, o'quv-tarbiya tizimidagi ilg'or metodlarni, ayniqsa, Ismoilbek Gasprali tomonidan asoslangan "usuli savtiya" metodini hayotga tadbiq etishga intildi. Ishoqxon asarni yozishdan asl muddaosini quyidagicha bayon etadi: "...Bu namunalardan muddao buki, har asrda biro lam tabodul bo'lib, asr o'zgarib, olam, odam, ashyolar- hamma narsa tabodul bo'lmog'i bizga bir sarxatdur. Bunga qarab ibrat olib ish tutmak darkor. Avvali holimiz ul, emdi bul, olam yurishi shul. Binobarin, tajdidi ahvol va atvor ibrat bo'lur ekan. Shul o'ttiz yilga bir nazar qarasak ko'b farqlar bor".

Ishoqxon hamisha o'zgarib, yangilanib turishini alohida ta'kidlaydi. Millatdoshlarini zamondan, taraqqiydan orqada qolmaslikka chaqiradi. Muallifning quyidagi so'zlari bunga dalil bo'la oladi: "Madaniyat xotiraga o'shagan yangi taomil, yangi so'z, yangi xat joriy bo'lib, eski nimarsalar, diniy ishlar, bo'laklari hammasi bilkul qolib, yangi yurib ketar ekanlar... Uyingizda hozir turubdur ayon... chunonchi: chiroq qoldi- lamfa(chiqdi), chaqmoq qoldi- gugurt (chiqdi)... choyxo'sh qoldi- choynak(chiqdi), qumg'on qoldi- samovar(chiqdi) va hokazo yangi nimarsalar ko'b joriy bo'lib qolgan".

Ishoqxon o'zi yashab turgan zamonda ilm va fan, maorif va madaniyatning birmuncha rivojlanganligini mazkur asari "Jome' ul-xutut"da zo'r mamnuniyat bilan qayd etadi. U bunday rivojlanishni o'lkaga ilg'or madaniyat va fanning kirib kelishida deb tushundi. Ibrat o'z davrini xonliklar davri bilan taqqoslar ekan, ilmli kishilarning ancha ko'payganidan mamnun bo'ladi: "Asrimiz madaniyati bor edi... Chunonchi, otash aroba, telegram, telefon, elektr fonarlar, necha xil uchadurgan

ayruflon, gramafon, litograf, tifograf, anvoyi mashinalar, aftomobil, velosifid, tilsiz teleqramlar, necha-necha ashyoviy jadidalar, anvoyi adidalar hammasi mavjud edi”.

Ishoqxon Ibratning jahon yozuvlari tarixiga bag'ishlangan mazkur “Jome' ul-xutut” asarining nashr etilishi o'zbek matbaachiligi, madaniyati tarixida, yozuvlar tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu haqda asarga so'ngso'z yozgan muharrir Husain Makayev quyidagilarni ta'kidlaydi: “Eski osor va eski zamonlardagi millatlarning, xususan, Sharq xalqlarining xat va yozuvlari ila tanushlukni xohlagan ilm va fan havaslilari uchun, xususan, islohi huruf masalalari kabi g'oyat muhim mubohasalar jarayon etgan bu zamonda ushbu kitobda to'blanmish necha xil eski yozuvlar bu masalani ayrucha diqqatga sabab bo'lsalar kerak. Fozil Ishoqxon to'ra hazratlarining ko'b ijtihodlar sarf etib, vujudga keltirgan bu xat nusxalarining sharhindagi kitobati ila matbaani ba'zi qusurlaridan qat'i nazar, sanoyi nafisadin bo'lgan eng eski yozuvlarni bizga umrlikka bir asar qoldiruvchi bu kitobning Turkistonda nashr qilinuvi bizning uchun o'zi bir sharaf deb bilam. Ammo millat uchun ahamiyatlik va ahamiyatsizligi haqidagi tanqid va fikrlarni ilm va fan hurmatina ahli qalam, fan suygan odamlarning diqqatlariga topshiram”.

### ***Ilmiy-filologik maqolalari***

O'rta Osiyoda XIX asr oxiri XX asr boshlarida madaniy, ijtimoiy-siyosiy va falsafiy fikr taraqqiyotida matbuot, nashriyot muhim ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbek ziyolilari Sattorxon, Furqat, Komil Xorazmiy, Ishoqxon Ibrat, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Mirmuhsin Shermuhamedov- Fikriylar o'zlarining ilg'or qarashlarini yoyishda matbuotdan minbar sifatida foydalandilar. Shuning uchun ham XX asr boshlarida ilg'or, hozirjavob publitsistika janri yetakchi o'rin tutdi. Publitsistika o'zbek adabiyoti uchun yangi janr bo'lishiga qaramay, o'zbek ma'rifatparvarlarining jangavor minbariga aylandi. Shuning uchun ham Ishoqxon to'ra Ibrat qator publitsistik maqola va she'rlarida matbuotning xalq ma'naviy – madaniy hayotidagi ahamiyatiga yuksak baho berdi.

O'zbek ma'rifatparvarlari o'zlarining ilk publitsistik asarlarini o'zbek tilida birinchi bor chiqqan "Turkiston viloyatining gazetisi"da e'lon qildilar.

Bu gazeta Chor Rossiyasining O'rta Osiyodagi mustamlakachilik siyosatini amalga oshirishni tezlashtirish, yerli aholini ruslashtirish maqsadini ko'zda tutgan bo'lsa-da, o'zbek ma'rifatparvarlari bu gazeta sahifalaridan o'z maqsadlari yo'lida foydalandilar.

Ishoqxon Ibrat ham bu janrda qalam tebratdi va hajm, mazmun, mavzu e'tibori bilan diqqatga sazovor publitsistik maqolalar, she'rlar yaratdi. Uning biz to'plagan maqolalari 45 dan ortiq bo'lib, shulardan 35 tasi "Turkiston viloyatining gazetisi" sahifalarida bosilgan. U dastlabki maqolalaridan boshlab mehnatkash xalq boshidagi og'ir mustamlaka zulmini fosh etishga, xalqni ma'nan uyg'otishga harakat qildi. Yangicha "usuli savtiya" – "usuli jadid" maktablarini ochish va bu maktablar uchun darslik va qo'llanmalar yaratish ishiga alohida ahamiyat berganligi sababi ham shunda. Bu yo'nalishdagi harakatlar ommaviy tus oldi. Yangicha ma'rifatparvarlik darajasiga o'sib chiqdi, doirasi kengaydi. Ular xotin-qizlar masalasiga ham katta e'tibor berdilar.

Ma'rifatparvarlar xalqning porloq kelajagiga zo'r umid bilan qaradilar. Ishoqxon Ibrat "usuli savtiya" maktablarini tashkil etish, ularni darsliklar va o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash ishiga bosh-qosh bo'ldi. "Matbaai Ishoqiya"da shunday darsliklar va o'quv qo'llanmalarini nashr ettirdi. "San'ati Ibrat, qalami Mirajab Bandiy", "Ilmi Ibrat" va boshqalar shular jumlasidandir.

Uning publitsistik maqolalari va munozaralarida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratildi. Ishoqxon Ibrat bilan Toshkent shahar Sebzor dahasidagi eski maktabdor Mulla Husanxo'ja eshon o'g'li o'rtasidagi munozara ushbu fikrni quvvatlaydi. Bu munozara "Turkiston viloyatining gazetisi"ning 1907-yilgi bir necha sonlarida bosilib chiqdi.

### ***Eski maktablar xususida***

1907-yili “Turkiston viloyatining gazetisi”da eski maktablar tarafdori Mulla Husanxo’ja eshon bilan Ishoqxon Ibrat o’rtasida keskin munozara bo’lib o’tadi. Mulla Husanxo’ja domla eski maktablarni yengil-yelpi isloh qilish shiori bilan chiqadi, Ibrat esa eski maktablarni tubdan o’zgartirish, ular o’rnida zamon talablariga javob beradigan maktablar ochish tarafdori bo’ladi. Shu munosabat bilan Ibrat 1907-yilda Munavvar qorining taklifiga binoan Toshkentga keladi, uning maktabidagi bitirish imtihonlarida qatnashadi, olgan taassurotlarini maqolada bayon etadi.

Muallim bechora aziz farzandlarimizni kaltak, qamchi yo’q bahonasi-da besh-o’n sanalar (5-10 yil) osmonga qaratub, “alif, babazer, bebazer”, deb shovqin qildirib-qildirib, bir harf ham o’quv-yozuv bildirmayincha umrlarini barbod qilib yotmoqg’a taqviyatgina bo’ladur. Bolalarni eski maktablar ila jamoalarg’a taqsimqilib, kelish-ketish, kaltak va qamchi mas’alalarin isloh qilmoq-da albatta lozimdur. Lekin o’qulajak kitoblar – mazkur eski kitoblar, o’qulajak domlalarida – eski domlalari, maktablari-da – eski hasharot uyalari bo’lduqinda bu mas’alalar ming marotabalar isloh etilsa-da, bekor, behudadur.

Agar vijdon, insof ila muhokama qilsak, tavaqqufsiz va taraddudsiz eski maktablarimizni asoslaridan yiqib, joylariga tartib va intizom bilgan yangi usul domlalarining himoyasida bo’lgan maktablar vazh etmaki lozimdur. Eski maktabdorlarimizni-da dehqonchilik hunarlariga sahiv etmak muvofiqli haqiqatdur. Bu so’zum janobi muallimlarga – eski va yangi domlalarimizga oxirgi so’zum.

Men o’zum ham o’zimg’a qarashlik o’nta-o’n beshta bolalarni eski maktabda hech bahra topmay, behuda yurduqlarini jonim achib, Qozon tarafinda bir muallim jalb edub, maktab qilib verdim. Maktabning kushodig’a uch oy bo’lgani yo’q. Yigirmadan ziyoda kichik bolalar “alif nima?” degan savolina “kaltak” deb javob beruvchilar tamom savoda chiqib, har narsani yozodurg’on bo’ldilar. To’rt-besh va yeti-sakkiz sanalar Qo’qong’a yurub, hech narsa bilmagan mullabachalar bitamomihi arabiy mukolamag’a qodir bo’lib, har bir kitoblarni mutolaa etadurgon bo’ldilar. Shul sababdin biz ko’zumiz ila tajriba qilib, bul o’qutishga tamom ixlos

qildik. Agar Rusiya ilmlarini bilmak darkor bo'lgan holda, o'shal maktablarda Rusiya muallimlaridin saqlab, biror dars Rusiya ilm va zabonidan ta'lim berilgan holda ancha naf' olur edilar.

Turkiston viloyatining gazet, 1907-yil, № 72

### ***Toshkent safarindagi ma'lumotlarim***

Ishoqxon Ibrat 1914-yili rus-tuzem maktablarida o'tkaziladigan bitiruv imtihonlarida qatnashish uchun maxsus taklif bilan Toshkentga kelgan. Xadradagi ikki sinfli rus-tuzem maktabida rus tilidan imtihon olishda ishtirok etadi. Imtihondan olgan taassurotlari ushbu maqolaning yozilishiga sabab bo'ladi.

12-aprelda makoni ma'hudim To'raqorg'ondin poyezdga o'lturub muddati uch soatda Xo'qandga kelturganda, bu mo'jizoti olamni ko'rub va xalqullohlarni sayru sayohati oson bo'lganini mushohada qilib, hamd va shukrlar aytub, alalxusus, Sirdaryodin avval vaqtlarda o'tmak to'rt soat, balki ba'zi kunlarda o'tolmay qolur eduk. Necha ashyoyi jadidalar, chunonchi, ishlarimizda, tijoratimizda, zindakorchiiliklarimizni oson bo'lgani, bormak, kelmak yoki bo'lak ish qilmak oson bo'lgani. Alalxusus, bular ichida ahli ilm va ahli fikrlarga ma'lumotlar va kitoblar ko'b bo'lub, har nima bilmak va topmak oson bo'lgani, hamma qo'l ishlariga moshina ixtirolar chiqirilib, oz vaqtda ko'b ish qilishi, quruqda va daryoda yurmakka asbobu adavotlar muhayyo bo'lganining ustiga bu mamlakat ahlini madaniyatga solmak uchun yaxshi maktablar tayyorlanib, tolibi ilm va kasb kishisiga hammalari ochiq bo'lub turganini ko'rub xursand bo'lub, bizni xalq ham shoyad bu ilmlardin bahra olsalar edi deb, Toshkand borguncha fikrimda edi. Toshkand borganda, kunduzlar bog' sayohatlarida, kechalar tomoshaxonalarda hikoyat kitoblaridin o'tkan voqealarning hikoyasini suratda o'zini qilib, sinimotugraf tomoshasida bo'ladurgon tomoshalarni mushohada qilib ko'rub, bormoq-kelmoqda o'turub bormoq uchun qilingan ko'nka elektriyalarni va kechalarda yoqmaklik uchun yog'siz va o'tsiz yonadurgon elektriya chirog'larni ko'rub, ahlimiz bundan manfaat olganlaridin boshqa Yevropa ilmiga ham o'rgansalar edi deb, afsuslar qilib edum. Banogoh, Toshkandni Xadra mavze'ida bo'ladurgon duvuxklasnoy shko'lda imtihon vaqti ekan. Rafiqo va kattalarimiz

takliflari mo'jibicha borub, oni ko'rdumki, imtihonda bizni musulmoniya bolalari ham yaxshi, durust rusiya zabonini raso va yaxshi so'zlamog'ga qodir bo'lub, ulug'lar huzurlarida hikoyalarni ikki bola bir-biroviga muqobil savol-javob qilishib, yaxshi imtihon berganlari yana mani shodlandurdi. Na uchunki, bizni islom bolalari hukumat lisonlariga olim bo'lmoq'ga ham harakatlari borligi ma'lum o'ldi. Inshaolloh, yana bir necha yillarda bu yozilmush ilm va kasbi kamolotlaridin ham hissalarini olmoqqa iste'dodlari bo'lg'udek ekan.

Turkiston viloyatining gazetisi, 1914-yil, №48

### *Письмо из Тюря – Кургана*

Ey, bizni musulmon firqalar, sizlarni bu yillardagi ahvoli a'mollaringiz ichkari shaharlardagi madaniyat topgan xalq'ga kulki bo'ladurg'on hollardurki, buni oldini hech qaysilarimiz olmaduk. Emdi olib ham bo'lmadi. Bul qarzdorliklar mulklarimizni va obro'larimizni to'kmakka sabab bo'lgan beilm, behisob, befikr va madaniyatsizliklarimiz, beparvoligimiz va erinchoqligimizdur. Xususan, hukumat bizni shaharlarimizni zabt qilgandin buyon qaysi bir sartiya madrasalarda xatm qilib, zamonaga muvofiq ilmlar hosil qildi? Qancha sart bolalari o'quydu, bilurmusiz? Yo'q, yo'q! Holo ham biz qadimgi, eski andishada mozorlarga sig'inib, o'z dinimizga harakat qilmay, oqcha topsak, xohish uloq, to'ylarga o'n ming sarfi behuda, isrof degan ulamo yo'q. O'lganga besh ming sarf-isrof uchun qaysi ulamo bularga fatvo bergan, halol deb. Halol desa, bundan zarur halollar bor. Ular qolubdur. Hech kimda xalq'ga nasihat yo'q, bo'lsa ham quloq'ga olmaylar. Yoshlar bo'lsa, kukli ila yuradurlar. Qarilar ahli ayolini betartibda, ahloqsiz qilib o'sturgan. Uylangandin so'ng rosxud bersa, oni o'ldurmakda. "O'zidin chiqqan balog'ga qayg'ga borsun davog'ga". Bu muhtalolik, jaholat tartibsiz bo'lub, so'kub, katta qilib, yoshlikda ko'chada yong'oq, oshuq, ondin kattaroq bo'lganda gapxonada safsata, azkiya degan behuda so'z, urushmoq, so'kushmoqni ta'lim oladur. Bu af'oli badlarni, bu maraz dardni dorusi ilmdur. Yoshlarni maktabda tatib qilib o'sturmaganlikdindur. Holo ham sizlarga vaqtdur. Ilmsiz kishi asossiz devor degan. Asossiz devor g'oyatda be'etibor bo'lur. Ilm o'qung,

o'qutung, axloqi funun zamonaga darkorlik ilmlar zarur, agar siz shul zamonda turmak bo'lsangiz. Lekin, yo'q, sizlarni zamonlaringiz, bu zamona, bul asr ermas, bul asrda turmaklik sizga dushvor bo'lur. Agarda yangi ilm, yangi yo'l, yangi olam, yangi asrdin bid'atni oroda qilib, so'filik qilurman desalaringiz, xotiri jam' bo'ling. Eski nimarsa qolgan? Yo'q, har asr, har qarn ahvoli o'z vaqtiga muvofiq bo'ladur. Sizlar bul asr xalqni o'z yo'llaringizga solmoq ilojini qilsangiz, mana zamon qilib bo'lmaydurki, Mashrab devonani so'ziga to'g'ridur: "Bayozidni vaqti o'tti, shayxi so'fiyon izlama" deydur. Ibratlik so'zdur. Har asr, har qarn bir atvor ilan kechar. Agar umrni xohlab yoki qaytarib olmoq mumkin bo'lsa edi, **Va laysa-sh-shaboba bi'avdi quvvatin**, demas edilar. Umrni qaytarib olur edilar. Lekin bo'lmaydur, zamona turmaydur, asr vat or vaqt ketar, ilmsiz, axloqsiz qolur. Sizlar vaqt, asr laylatulqadrdek o'tub ketar, ilmsiz, axloqsiz qolursiz, harakat darkor. Hayotni sizga boylab bergani yo'q. Mamot hozirdur, voqif bo'ling, amal qiling, ish qiling, yo'l toping, ilm o'qung. Oллоh yor etur.

Quruq yurma, quruq dasti ajalda

Solur toki kamon etmas mahalda.

Turkiston viloyatining gazet, 1914-yil, №18, 2-mart

### ***Haq so'z***

Ushbu maqola birinchi o'zbek fotografi, shoir, publitsist, ma'rifatparvar Mira'azam Ibrohim o'g'li – Ibrohim Davron qalamiga mansub. Maqolada Ishoqxon Ibratning hayoti va ijodi, ma'rifatparvarlik faoliyati to'g'risida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Namangan uyezdida To'raqo'rg'on qozisi as-sayyid-ul-haj Ishoqxon to'ra afandi bir haqiqiy musulmohi komil ekanini o'z hamqaryalari bilib turub, ba'zi afkori sodiqona tarafdori o'ldug'I uchun qozi afandi xiroji vos-vos deb taajjublanub, ta'n yetkuradurlar. Lekin biz o'z fikri qosironamiz birla tafakkurot edub, u janob qozini jumla harakotu aqli pisandonasini ma'qul topmoqdin boshqa yo'limiz yo'q. Albatta yo'q. Chunki Bokuda Husaynzoda janoblari bir fikri sodiqonada bir go'shaya chekdi. Ishoqxon to'ra janoblari bu go'shaya chekmoqni

ham boshqa fikr ila mardud edur. Chunki aqli komil inson dunyoning sonsiz mehnat va anduhlarindin va charxi kajraftor ta'nalarindin bir zarra qadar o'lsa-da maluliyat hosil edmaz.

Ishoqxon to'ra sayyidzoda ham hoji va olim va fozil bir zoti oily o'lub, bu turfa fazoili insoniyaya molik ham xattoti azimdur. Chunki musulmoncha xat yozmoqdin o'n yeti nav' yozuv birla qalam yurguzurlar. Bu osori qalamiya va aqliyasinda namunai zotiy demakka shoyan bir san'ati o'tgan yil 1907-yilda janob Turkiston general gubernatorig'a taqdim qilinub, shoyistalig'ig'a ikkinchi daraja pochotnoy xalat olgon edilar. Mazkur fazoili insoniyadin moada qozi to'ra janoblari arabcha, turkcha, forsha, hindcha, ruscha lison bilub, yana ruscha, fransuzcha, armanicha va boshqa xatlar yozmoqqa yana mohirdurlar. Ba'zi ixtirolari ham bordur. Bu so'zumdin murod Ishoqxon to'rani elg'a tanitmoq yoki xushomad qilmoq emas. Balki shul qadar insoniya jam' bo'lgan bir odamni mamnu'i butun viloyatda bo'lunmagani uchun insoniyatda adm ul-misol ekanini madaniyat hurmati uchun yozmoq qalamimga malol kelmadi va muncha fazoyili insoniyasi orasindagi oshiqona va haqirona va giryaxezona she'rlarini ta'did qilmoqqa husulim bo'lmadi. Yo'qsa, bir necha gazetaga yozsam-da, hanuz itmomig'a yetkuzmoq mumkin bo'lmaz. Mana islom e'tiqodi, farang fikrli, ovrupo qiyofali, mo'min inson. Rahmat ango!

Agar Ishoqxon to'raga tobe qishloq fuqarolari, ya'ni To'raqo'rg'on bo'lusti aholisi mundoq qoziyi insoniyatparvarni bilmasalar, minba'd avsoli badaxloq, nafs ovarasi, majnundin xarobroq qozig'a uchrab, falokat ostida ezilmoqlari haqiqiydur. Qozi to'rani fuqaroparvar va insof doirasinda haqshunoslik ila shirin va beozor xalqullohg'a qilgan muomalai komilonalarina yozmoqqa majbur o'ldum. Hamda yozmoq sha'niga loyiq bir ishdur.

Ho'qand, Davron

## ***Xulosa***

Shubhasiz, Ishoqxon Ibratning XX asr boshlaridayoq olib borgan ilmiy faoliyati uning ajoyib tilshunos olim ekanligidan dalolat beradi. Ishoqxon madaniyatimiz taraqqiyoti tarixida husnixatni mukammal egallagan xattot sifatida ham katta shuhrat qozongan. Bu hol uning “San’ati Ibrat, qalami Mirrajab Bandiy” va “Jome’ul-xutut” asarlarida ham yaqqol ko’zga tashlanadi. Ishoqxon Ibrat bilim doirasining ancha kengligi bilan ham zamondosh shoirlar va olimlardan ajralib turadi. U chin qalbdan o’z xalqining ilmi, ma’rifatli bo’lishini istadi va bu istagini amalga oshirish uchun bilimini , kuch-g’ayratini ayamadi.

Ishoqxon to’ra Ibrat ma’rifatparvarligining tub mohiyati shundaki, u har bir voqea-hodisaga o’z xalqi, Vatani manfaatlari nuqtai nazaridan turib munosabatda bo’ldi, baholadi. Kelajak avlodning taraqqiy etgan millatlar qatorida erkin, mustaqil, farovon hayot kechirishini orzu qildi va unga katta umid bog’ladi. U jahon ilmi va madaniyatida yaratilgan har bir ilg’or yangilikdan o’z xalqini bahramand etishga harakat qildi.

Ishoqxon Ibrat o’zi yashab turgan ijtimoiy hayotda yuz berayotgan dolzarb masalalarni ko’tarib chiqqan, ularga munosabat bildirgan shoirlardandir. Shoir xalqni ilm – ma’rifatli qilishda gazeta va jurnallarga katta ahamiyat berdi va o’zi ham gazeta nashr etish uchun harakat qildi. U xalqning iqtisodiy – madaniy hayotiga xizmat qiluvchi , uning mushkulini yengillashtiruvchi , uzog’ini yaqin qiluvchi ilm – fanni, texnikani targ’ib etdi. Ibrat xalqni zulmatdan, mamlakatni qoloqlikdan qutqaruvchi birdan – bir yo’l ilm – ma’rifatni egallash deb tushundi. Uning ilmiy – tarixiy asarlari Vatanimiz tarixini o’rganishda , shubhasiz, zarur, mo’tabar manba hisoblanadi.

## **Foydalangan adabiyotlar:**

1. Begali Qosimov “Ishoqxon to’ra Ibrat Tanlangan asarlar “ Toshkent “Ma’naviyat” 2005-yil
2. B. Qosimov, Sh. Yusupov, U. Dalimov, Sh. Rizayev, S. Ahmedov “Milliy uyg’onish davri o’zbek adabiyoti” Toshkent-2004 yil
3. Ulug’bek Dolimov, Nurboy Jabborov “Istiqlol qahramonlari Ishoqxon to’ra Ibrat. Tanlangan asarlar” Toshkent-2005
4. Ulug’bek Dolimov “Istiqlol fidoiylari. Ishoqxon Ibrat” Toshkent-1994-yil